

EMEĞİN FELSEFESİ: TOPLUMSAL VARLIĞIN ONTOLOJİSİNDE ÖZGÜRLEŞME DİYALEKTİĞİ OLARAK EMEK

Ali Haydar ARIKUŞU*

Atıf: Arıkuşu, Ali Haydar. "Emeğin Felsefesi: Toplumsal Varlığın Ontolojisinde Özgürleşme Diyalektiği Olarak Emek", *Sosyologca*, Sayı 22 (2021), s. 167-177.

ÖZ: Özgürlük sorunu felsefenin ana konularından bir tanesidir. Özgürlüğün ne olduğu ve nasıl elde edilebileceği sorunları tartışma konusudur. Marx'ın düşüncesinde de emek kavramı temeldir. Emeğin insanı özgürleştirme konusu tartışılmaktadır. Emek, varlığı ontolojik olarak ne konuma getirebilir? Tarih nedir? Bu tip sorular Marx'ın düşüncesine göre toplumların var olma şeklini belirlemektedir. Toplumlar tarih yapmaktadırlar. Kendi varlıklarını tarih içerisinde bulmaktadırlar. Ancak tarihin yapılış şekli Marx'a göre sınıflar sayesinde. İşçi sınıfının emeği sayesinde kişi kendi varoluşunun farkına varabilir. Bireyin özgürlüğü ortaya koyduğu emek sayesinde mümkündür. Birey kendisini toplum içerisinde çalışma şekli ile var etmektedir. Birçok filozof insanın bu dünyadaki işinin üretmek olduğunu söylemiştir. İnsan, üreten varlıktır. İnsan, kendi üretimi ile dünyayı algılar ve şekillendirir. Emeğin ve üretimin insanın dünyası üzerindeki önemi büyüktür. İnsan, içinde yaşadığı dünyada üretim yaparak kendi özgürlüğüne kavuşabilir. Özgürlük yalnızca üretim ile gerçekleşebilir. Özgürleşme ile emeğin ilişkisi bu makalenin ana konusunu oluşturmaktadır. Bu makalede temel olarak emek kavramı incelenmiştir. Sonrasında ise emeğin dönüştürücü etkisi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Emek, Özgürlük, Varlık, Diyalektik, Marx.

Philosophy of Labor: Labor as a Dialectic of Emancipation in the Ontology of Social Being

ABSTRACT: The problem of freedom is one of the main themes of philosophy. The questions of what freedom is and how it can be achieved are a matter of debate. The concept of labor is also fundamental in Marx's thought. The issue of labor liberating people is discussed. What position can labor ontologically place existence in? What is the date? Such questions determine the way societies exist, in Marx's view. Societies make history. They find their existence in history. But the way history is made, according to Marx, is through classes. Thanks to the labor of the working class, one can become aware of one's own existence. The freedom of the individual is possible thanks to the labor he puts forth. The individual creates himself in the society by the way he works. Many philosophers have said that man's job in this world is to produce. Man is a productive being. Man perceives and shapes the world with his own production. The importance of labor and production on the human world is great. Man can attain his own freedom by producing in the world he lives in. Freedom can only be realized by production. The relationship between emancipation and labor is the main subject of this article. In this article, the concept of labor is basically examined. Afterwards, the transformative effect of labor is discussed.

Keywords: Labor, Freedom, Presence, Dialectic, Marx.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 11.06.2021

Kabul Tarihi: 19.09.2021

* harikusu@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-9759-3761

Giriş

*Süregeldim aşk meyini içerek
Her bir akı karasından seçerek
Varlık dağlarını delip geçerek
Düzde ben bir insan olmaya geldim.¹*

“Felsefe değil; felsefe yapmak öğrenilir,”² der filozof Kant. İnsanın da bireyselliği, doğası ve toplumsal varlığı “yaptığı, eylediği” emek sürecidir. Emek ki, üretendir, yaratandır, yürütendir; yıkan ve yapandır. Tarihsellik içinde insanın, insan olma sürecinin ilk koşuludur. “Ayinesi iştir kişinin”, tarihin ise emektir; üreterek kendi olur, eyleyerek tarihte yer bulur insan. Felsefe yapmak soru sormakla başlar. Bu gerçeklikten hareketle, “Filozofun, felsefecinin, öbür adı ‘sorucu’ olmalı”³ önerisini getirir felsefeci Nermi Uygur. Olup bitenler karşısında “... nedir?” sorusunu sorarak felsefeci, zihnindeki şaşkınlıkla karışık merakını dışa vurur. Cevabını bulamasa da sormaya devam eder. Çünkü felsefede önemli olan sorulardır. Cevaplar yeni sorular doğurur. Bunun içindir ki filozof menzile ulaşmayı değil, “yolda olma”yı tercih eder. Felsefe sorusu eylemden çıkmaz. Durağanlık felsefece düşünmeyi getirir. Daha doğrusu sorulan soru “durup düşünmeyi” talep eder.

Emek ve felsefe birbiriyle çelişiyor gibi? Biri eyleyen, diğeri düşünen vasfıyla karşımıza çıkıyor... Emek, eyleyiş için eylem, felsefe ise “düşünme üzerine düşünme”dir. Emek, amaçlı eylemde özünü bulur; felsefe amaçsızca yolda olmakta... Emek, “gereksinimleri” karşılamak için insanın çalışmasıdır; felsefeyse boş zaman ister. “Çalışmak ve boş zaman”, “köle ve felsefe” yaman bir çelişkidir.

“Köle sahipleri ekmek kaygusu çekmedikleri
İçin felsefe yapıyorlardı, çünkü
Ekmeklerini köleler veriyordu onlara;
Köleler felsefe kaygusu çekmedikleri
İçin ekmek yapıyorlardı, çünkü
Felsefelerini köle sahipleri veriyordu onlara”

Öyleyse köleler, emekçiler, “felsefelerini sömürücü efendilerinden almasınlar” diye “felsefe” soralım; emek nedir? Emegın felsefesi nasıl temellendirilebilir? Emegın ontolojik gerçekliği nedir? Doğanın insanlaşmasında emegın rolü nedir? İnsanın “özgür bireyselliğini” gerçekleştirmesinin koşulları nelerdir? Emek, bir eylem ve özgürleşme felsefesi yaratabilir mi?

Emek Kavramının Etimolojisi

Emek, bir işin yapılması için harcanan beden ve kafa gücü olarak tarifienebilir. Etimolojik kökenine indiğimizde emek “Emgek”⁴ kökünden gelip “zahmet, eziyet, acı” anlamına gelmektedir. Terimin bu etimolojisi “emeklemek” (çocuğun emeklemesi, zorlanarak yürütmesi) sözcüğünde güncel anlamını korumaktadır. Çalışma kavramı sözlükte, “bir şeyi öğrenmek veya bir şey meydana getirmek için vaktini ve gücünü verme, sürekli emek sarf

¹ Ahmet Buran, *Nimri Dede Hayatı ve Şiirleri*, Elazığ: Manas yayıncılık, 2006.

² Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev., İ. Kuçuradi, Ü. Gökberk, F. Akatlı. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1980..

³ Nermi Uygur, *Felsefenin Çağrısı*, İstanbul: YKY Yayınları, 2019.

⁴ Sevan Nişanyan, *Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, İstanbul: Liberos Yayıncılık, 2021.

etme" olarak tanımlanır. Çalışma sözcüğünün kökü "çal" fiili olup "-iş" işteşlik ekiyle türetilir. İşteşlik eki "birliktelik, karşılıklılık" anlamlarını karşılar. "Çalışmanın anlamdaşı olarak kullanılan "emek" kelimesinin etimolojik kökeninin "zahmet"e, "eziyet"e dayanması çalışma etkinliğinin içeriğini ifade etmek açısından anlamlıdır. "Ekmek aslanın ağzında", "yaratıcılığın doğum sancısı" deyimleri tam da emeğin kökensel anlamını ifade ediyorlar. İnsanı, doğayı ve toplumu değiştiren bir etkinlik olarak emek "tarihteki zorun rolü"nü kavramsal özünde ve yaratıcı ediminde taşımaktadır.

Mitolojide Emek

Emek mitolojik kahramanlardan en çok, Prometheus, Sisyphos ve Dionysos ile anılır. Ateşi tanrılardan çalıp insanlığa götüren, bir anlamda insanın da yaratıcısıdır. Emek doğayı ve insan doğasını dönüştüren bir enerji, bir etkinliktir. Prometheus emeğin bu yaratıcı ve dönüştürücü etkinliğiyle simgeleşmiştir. Sisyphos'a tanrılar tarafından verilen "kayayı dağın zirvesine çıkarıp, tekrar aşağı yuvarlandıktan sonra; yeniden zirveye taşınması"⁵ cezası emeğin hem olumlu hem olumsuz özellikleriyle imgenlenmektedir. Olumsuz anlamıyla emeğin kısırlaşması, tekdüzeleşmesidir ki, bunu günümüzde mesleki tükeniş ve yabancılaşma olarak düşünebiliriz. Bu emek biçimine "sysofen emek" denmektedir. Olumlu anlamda ise, her gün yeniden başlayan, yaratıcı ve her anı farklı yaşayan tükenmez bir emekçi enerjisini simgeler. Umut ve direnç demektir. Dionysos ise canlı emektir. Emeğiyle, yeteneğiyle ölümlü insan olmaktan çıkıp ölümsüzlüğe ulaşan bir mitolojik kahramandır. Şarap tanrısıdır ve üzüm bağlarının, bağcılığın öğretici ustasıdır. Dionysos, doğaya karışan, doğayı simgeleyen müziğin, coşkunun, esrimenin ve oluşun tanrısıdır. O, içeriden dışarıya doğru gerçekleşen yaratıcı bir taşkınlık, insanın doğayla birleşmesini sağlayan bir amaçtır. Onun adında mantıksal, kavramsal bir anlam aramak boşunadır, gerçekte o, bireyi düşsel varlık bağlarından koparan bir tanrıdır.

Hesiodos ve Ergo

İşler ve Günler eserinde Hesiodos, çalışma (ergon) anlayışını açıklığa kavuşturmaktadır. Bu bağlamda Hesiodos'ta çalışmanın nasıl yalınkat anlamından sıyrılıp emek fikrine dönüştüğü ve insanı trajik bir kavrayışa ulaştırdığı,⁶ böylelikle onu bireyselleşmenin eşğine getirerek felsefi düşünüşe zemin hazırladığı görülmektedir. Eski Yunan'da her insanın, her canlının, hatta tanrıların bile belirli bir ergon'u vardır. Hesiodos işte bu ergon'u insanın varlık şartı saymış ve henüz birey olarak görülmediği bir dönemde insanı bir ergon varlığı olarak tanımlamıştır. Ona göre insan adâletten, ahlâktan yoksun olamayacağı gibi ergon'suz da kalamaz. Çünkü çalışma adâletle paralel giden en temel davranış biçimidir. Düşünce tarihinde Hesiodos'ta emekle birlikte alınan "adalet ve ahlâk", Aristoteles'te "iyi-mutluluk", Hegel'de "özgürlük" ve Marx'ta ise "özgürlük-komünizm" ifadesini kazanmıştır.

Zanaat-Sanat-Emek İlişkisi

Aslında "sanat" ve "emek" birbirlerine karşıt şeyler. Sanat da emek gibi insanı insan yapan temel bir etkinlik. Ama "emek", amaçlı, yararlı, işlevsel, bilinçli ve akla dayalı bir iş iken, "sanat", tam aksine, amaçsız, yararsız, bilinçsiz ve hayal gücüne dayalı bir yaratı. Sanat tasarıma değil arzuya, hazza dayanır; işle değil oyunla ilgilidir. Çocuk oyunlarında herkes bu duyguyu yaşamıştır. Oynarken amaç eğlenmektir, çünkü onun amacı kendi içindedir.

⁵ Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.

⁶ Arif Arslan, *Çalışma İdeolojisi*, İstanbul: Say Yayınları, 2018.

Zanaat ise bilgi ve becerinin birleştiği, ustalıkla yapılan iş, işçiliktir. Bu anlamıyla zanaat, sanat ve emek arasında birleştirici bir roldedir. Her sanatın bir zanaat temeli vardır. Her büyük sanatçı aynı zamanda usta bir zanaatçıdır.

Felsefe Tarihinde Emek

Tarihsel süreçte her çağda çalışmaya, emeğe ayrı bakılmıştır. Bunu daha çok toplumun ekonomik ve siyasal yapısı belirlese de felsefi bakışın özgün, bağımsız etkisi de önemlidir. Antik Çağ, dolayısıyla antik dönem felsefesi emeğe, emek harcamaya “aşağılanacak”, arızı bir olgu olarak bakarlar. Üretimde köle emeğinin esas olduğu bir çağda ekonomik altyapı köle sahiplerinin bilinçlerinde doğal olarak böylesi bir bakış oluşturmıştır. Orta Çağ’da emek olumludur. Hatta kutsandır da. Bu çağda tanrı için, öte dünya için çalışma esastır. Çalışma dinsel ideolojinin hegemonyasında bu dünyanın sömürsünü gizleyen bir örtü haline gelir. Kapitalizmde ise işçinin emek-gücünün özgürlüğü, mülkiyet özgürlüğü (sermaye) birlikteliği içinde emek yaşamsal zenginliği yaratan “yüce değer” sayılmıştır. Aslında emek sermayeleştikçe, sermayeyi büyüttükçe değerlidir; yoksa emekçinin (proletarya) bir değeri yoktur. Kapitalist sistemlerde “emek-sermaye” çelişkisi, “yabancılaşma” ve emek sömürsü; burjuva özgürlük/hukuk anlayışı zemininde gizlenmektedir.

Antik çağda köle, zaten doğuştan çalışmaya mahkûm “aşağılık” bir varlık; feodal toplumda serf, kazandığı kısmı özgürlüğü dinin “köleliğinde” krallar ve feodal ağalar için çalışan, köylü bir yarı-köle; kapitalist toplumda ise işçi, bireysel inisiyatifinde işgücü özgürlüğünü almış görünse de sermaye için burjuva sınıfı için çalışan “özgür-köle” olmuştur. Emeğin burjuvaca felsefesi de bu temellerde yapılmıştır.

Aristoteles ve Nikhomakhas’a Etik

Aristoteles’in ahlak felsefesini, buna bağlı olarak siyaset felsefesini anlattığı eseri *Nikomakhos’a Etik* emek, ortak ölçü, bireyselleşme, özgürleşme konusunda temel eseridir. Metafizikte temellendirdiği “insan doğal yapısı gereği toplumsaldır; zoon politikon’dur” tespitini bu eserinde derinleştirmiştir. Felsefe sorularla başlar. Aristoteles de emek felsefesine “İnsanın işi nedir? Marangozun, ayakkabıcının belli işleri vardır da insanın bir işi yok mudur?” diye sorarak başlar. İnsan eylemselliği sürecinde bir praksis, özgürlük, özgür bireysellik felsefesi (genel anlamda siyaset) oluşturur. İnsanın işi, ruhun akla uygun eylemi ve etkinliğidir. Aristoteles’in kendi kısa cümlesiyle “ruhun tam erdeme göre” etkinliğidir. “Tam erdem” de filozofa göre iyiliktir (mutluluk; eudemonia). “Tüm sanatların, araştırmaların, eylemlerin ve tercihlerin amacı iyiye ulaşmaktır. Bu nedenle iyi, her şey tarafından istenilen olarak adlandırılır.” İyilik en yüce olandır. Yalnızca o, “kendisi için” olandır. Buradan hareketle insanın mesleğinde sanat (zanaat; tekhne) yaratma eylemi varken; erdem (arate) de vardır. Sanat yapılan, meydana getirilen “şey”dir. Erdem ise eylenen “şey”dir. Yaratılan sanatta başka bir hedef vardır; eylenen erdemde ise hedef kendisidir. Bu düşünceleriyle Aristoteles Marx’ın yabancılaşmış emek eleştirisiyle ulaştığı kendisi için emek harcayan “özgür bireysellik” düşüncesine çok yaklaşıyor. Emeğin ontolojisinde içkin olan amaç (erek/teleoloji) Aristoteles’te “akıllı eylem/faal eylem” olarak geçer. Bu kavramsallaştırmasıyla emeğin insani biçimini hayvandan ayırır. Onda insan emeği bilinçli ve amaçlı eylemdir.

İbn-i Haldun’un, emeğin servetin kaynağı olarak görülmesi bakımından emek-değer kuramında, Marx ile benzer görüşlere sahip olduğu tespit edilebilir. Çalışmaya farklı anlamlar yükleseler de öz olarak farklılaşmadıkları görülür. Yabancılaşmada İbn-i Haldun

baskıyla ilişkilendirdiği “ibadete dönüşen emeği” vurgularken; Marx, sömürülen emekteki yabancılaşmayı vurgulamaktadır. İbn-i Haldun’un emeğe bakışı konusuna gelirsek, burada kendisinden önceki görüşlerden temel bir fark ortaya çıkmaktadır. İbn-i Haldun ne antik dönem ve ilk Hristiyanlar gibi çalışmayı kötülemiş, olumsuz bakış sergilemiş, ne de Protestanlar, Kalvinistler ve bazı İslami görüşlere göre çalışmayı kutsamıştır. İbn-i Haldun’a göre çalışma insanın doğasından gelen ve o olmadan hayatta kalamayacağı bir eylemdir. Kendi kendine yetişen nimetlerden bile istifade edebilmesi, kendi mülkiyetine geçirebilmesi için insanın mutlaka emek vermesi gerekir. Umrandayışayanların tüm işleri ve emekleri kendi kazançları ve sermayeleridir. Hatta emekten başka sermayeleri de yoktur. Ülkenin mamur edilmesi yine sadece emekle gerçekleşir.⁷

Locke, emeği “emek” kavramıyla değerlendiren ilk filozoftur. Emek; emek-değer ilişkisi bağlamında değerlendirilir. “Dünyayı tüm insanlığa sunan Tanrı, aynı zamanda onlara, en uygun şekilde yaşamak ve hayatı kolaylaştırmak için ondan yararlanma aklını da vermiştir.”⁸ Locke’un teorisi, klasik ekonomi politüğın temelini oluşturmuş, Adam Smith, David Ricardo ve Karl Marx gibi önde gelen düşünürlerin başlıca analitik aracı haline gelmiştir. Adam Smith’in *Ulusların Zenginliği*⁹ kitabının ana konusu ekonomik büyümedir. Ulusun zenginliğinin özellikle iki etkene bağlı olduğu açıklanır: Çalışma yeteneğı ve yararlı-yararsız emekçi sayısındaki oran. Çalışma, emeğın harcanmasıyla değer yaratmayı sağlayan insani veya “mekanik” güçtür. Smith’in cevabını aradığı soru şu idi: Bir malın değerini belirleyen nedir? Smith’e göre, sermaye birikimi ve özel mülkiyetin bulunmadığı ilkel ve vahşi toplum döneminde, değeri belirleyen biricik faktör ihtiva edilen emek idi. İhtiva edilen emek, bir malı elde etmek için fiilen harcanan emek anlamına gelmektedir. David Ricardo, Smith’in değeri teorisini geliştirerek kendi emek-değer teorisini kurdu. *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*¹⁰ kitabına, Adam Smith’i alıntılararak onun ön kabulleri ile başlar. Ricardo’nun uğraşının, Smith’çe ortaya konan teorik hattın detaylandırılıp tutarlılığa kavuşturulması çabası olduğu söylenebilir. Ricardo öncelikle, Smith’in sermayenin birikimi ve toprağın mülkiyeti dolayısıyla emek-değer kuramını revize eder. Ricardo’ya göre sermaye dolaylı emektir. Sermayeyi üreten kimdir? Ricardo’ya göre sermayeyi üreten de emek olduğuna göre, emek faktörüne doğrudan emek, sermaye faktörüne de dolaylı emek adını verir.

Hegel, emeğe sadece “ekonomik” bir etkinlik olarak bakmaz, ona bir “Tinsel” anlam da yükler. “İnsanın hakiki varlığı, eylemidir,” der Hegel. İnsan, eylemiyle ve eyleminde kendini özgür ve tarihsel birey olarak gerçekleştirir. Ona göre insan, hakiki ve benzersiz gerçekliğinin özgürce gerçekleştirdiğı eylemi olduğunu kabullenmelidir. Marx’ın Hegel’le tartışmasında öne çıkan bir diğeri kavram “emek”tir. Marx, Hegel’in düşüncesinin başlıca kavramının “emek” olduğunu ileri sürmekle Hegel felsefesinin bir anlamda “emek felsefesi” olduğunu söyler. Hegel’de emek, insan varoluşunun en temel etkinliğidir. Bireyin içindeki ve dışındaki doğasını dönüştürerek “kendini gerçekleştirme”, dünyayı biçimlendirme yoludur. “Yabancılaşma” kavramını da ilk dile getiren Hegel olmuştur. Marx kendisinden önceki emek-değer teorisini eleştiriye tabi tutarak kapsamlı ve derinlikli bir bütünlüğe kavuşturmuştur. Ücretli emeğı, sermayeyi, proletaryayı, emek-gücünü, artı-değer sömürüsünü bilimsel bir temelde analiz etmiştir. Marx, klasik ekonomi-politiğın, emeğın bir

⁷ A.g.e.

⁸ John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, İstanbul: Ebabil Yayıncılık, 2012.

⁹ Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, İstanbul: Yeni Alan Yayıncılık, 1997.

¹⁰ David Ricardo, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008.

zenginlik kaynağı olduğunu ortaya koyduğunu, fakat bu fikrin bu biçim altında olduğu gibi kabul edilemeyeceğini, benimsenemeyeceğini belirtir. Geçim sağlayıcı niteliğiyle emeğin merkezi kavram yapmak, bu kavramın sakatlanışıdır. Bu durum Marx'a göre emeğin kapitalizm çağında büründüğü yabancılaşmış yönüdür. Emek, Marx'ın kabulüne göre, insani varoluşun biricik yaratıcısıdır. "Emek biçim verilebilen canlı bir ateştir", Prometheus'un sönmeyen ateşidir. Emek, herhangi bir toplumda, verili bir zamanda belli insanlar tarafından belli biçimlerde belli malların üretilmesinde toplumsal olarak "sabitlenmesi" veya nesnelleşmesi gereken bir akışkanlık, bir potansiyeldir. İnsan emeği, bütün toplumsal formasyonlarda gelişmeyi ve evrimi sağlayan yegâne tözdür.

Tarih Nedir?

Tarihin ne olduğu sorusuna verilen cevap tarihteki insanın, insandaki emeğin rolünü sorgulamaya götürür. Tüm bu sorular ve cevap arayışları farklı "tarih felsefelerini" de beraberinde getirmiştir. Tarih felsefesi bağlamında kritik momentte öne çıkan kişileri ve bakış açılarını şöyle özetleyebiliriz: Birinci kritik momentte duran İbn-i Haldun'dur. Çoğunlukla İbn-i Haldun tarih biliminin kurucusu olarak nitelenmektedir. İbn-i Haldun, tarihçinin görevini, olguların derlemesini yaparak kronolojik sıralamasını vermekten ibaret görmemektedir. Ona göre tarihin gerçek amacı insanın toplumsal durumunu anlaşılır kılmaktır. Önemli olan tarihsel olayların arasındaki ilişkiler ile onları meydana getiren sebep ve sonuçların araştırılmasıdır. Çünkü tarih, var olan şeylerin iç yüzünü anlama, araştırma etkinliğidir. "İnsan nesebinden ziyade alışkanlıkların çocuğudur"¹¹ diyerek insan eylemini, üretim sürecini toplumsal gerçekliğin temeli sayar.

İkincisi Giambattista Vico (1668-1744)'dur. Vico, düşünce tarihinde yeri tam olarak anlaşılmayan talihsiz filozoflardan biridir. Oysa tarihte insan pratiğinin (dolayısıyla emeğin) temel rolünü görebilen sayılı filozoflardandır. Bir 17. yüzyıl filozofu olarak onu daha çok çağdaşı Descartes gölgelemiş olmalıdır. Vico, yaşadığı döneme egemen olan düşüncelere boyun eğmeyip kendi özgün görüşlerini ortaya koyarak modern tarih, kültür, insanbilim ve söylembilgisi felsefelerinin öncülüğünü yapmış bir filozoftur. Doğa bilimlerinin başarılarının salt Descartes'ın usçu "tumdengelim yöntemine" atfedildiği, Kartezyen (Descartes felsefesi) düşüncenin egemen olduğu bir dönemde yaşamasına karşın Vico, *Yeni Bilim* adlı eserinde, Kartezyen yöntemle uzaktan yakından hiçbir ilgisi olmayan tarih ile diğer toplum bilimlerini kaynaştıran "tarih temelli bir insanlık bilimi" oluşturmuştur.

Üçüncü olarak Hegel'in tarih felsefesi de önemli bir yerde durur. Tarih, Hegel'e göre; "İnsanlığın doğrultusuzluktan uzak bir şekilde sürekli devinim halinde olduğu bir süreçtir." Evrendeki tüm oluş, varlığın gerçekleşmesi, İdeanın edimselleşmesidir. Buradan hareketle tarihsel bir süreç olarak insan oluş içinde kendi özgürlüğünü gerçekleştirir. Tarih temel olarak insanın kendini gerçekleştirmesidir. Hegel'in tarih felsefesi, bilimlerin bilimi, düşünmenin düşünmesidir. Hegel için tarih felsefesi, en genelinde "felsefi dünya-tarihi"dir. "Felsefi dünya-tarihinin amacı, tarih de idenin bilgisi"dir. Felsefesindeki "tarihsellik" kavramsallaştırması ayrı bir önemdedir.

Marksizm ve Tarih

Marksizmin kurucu önderlerinden biri olan Engels, doğanın insanlaşması, emeğin insan doğasını değiştirmesi sürecini yazılarında bilimsel temelleriyle ortaya koymuştur.

¹¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2020.

*Maymundan İnsana Geçişte Emek'in Rolü*¹² adlı eserinde “insan-emek-doğa” diyalektiğini bilimsel ve etkili bir üslupla açıklar: “O [emek], insanın tüm varlığının başlıca temel koşuludur ve belirli bir anlamda bu öyle bir ölçüdedir ki, emek insanı bizzat yaratmıştır demeliyiz.” Marx ve Engels Marksist tarih anlayışını tarihte sınıflar savaşının değiştirici gücü bağlamında oluşturmuşlardır. Marksist tarih anlayışı, “tarih felsefesi” tarihsel materyalizmdir. Tarihsel materyalizm insan-doğa-toplum ilişkisini somut-tarihsellik içinde maddeci ve diyalektik bir felsefi bakışla temellendirir. Her şey somut gerçeklik içinde tarihselleştirilir. Birey, emek, sermaye insan, özgürlük, bilinç, duygu, toplumsal varlık vb. her şey tarihsel süreç içinde gerçekliğini bulduğunu ortaya koyar.

Marx, “insanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre değil; kendi seçtikleri koşullar içinde değil, doğrudan karşı karşıya kaldıkları, belirlenmiş olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar” diyerek insanın tarihi kendi nesnelliğini gözettiği yerden yaratabileceğini/yapabileceğini vurgular.

Tarihin özü insanın emeğiyle gerçekleşir. Marx’a göre tarih, insanı kendi amaçlarını gerçekleştirmek için kullanan ayrı bir birey değildir; tarih amaçlarını kovalayan insan etkinliğinden başka bir şey değildir.¹³ Burjuva tarihçiler ise tarihsel-toplumsal değişmeyi bireylere, rastgeleliğe, kahramanlıklara ya da nüfusa bağladılar. Marx bilimsel temelde kitlelerin devrimci gücünü gören yerden toplumsal değişimi “üretici güçler-üretim ilişkileri” arasındaki ilişki ve çelişkinin içinde tarifler.

Kıvılcımlı ve Tarih

Marksizmin yolunda Dr. Hikmet Kıvılcımlı, yaptığı tarih araştırmaları sonucunda yazdığı *Tarih Tezi* kitabıyla Marksizme geliştirici ve özgün bir katkı sunmuştur. Kıvılcımlı’nın tarih çalışmaları, genel olarak Marksist tarih görüşünün yanı sıra Türkiye’nin sosyal ve ekonomik yapısının açıklanmasına yönelik bir özel tarih (Osmanlı) araştırmasıdır. Bu tarih araştırmasında Kıvılcımlı’nın Marksizmin kaynaklarının dışında en çok itibar ettiği kaynaklardan biri İbn-i Haldun’un *Mukaddime*’sidir. Diğer de Lewis Henry Morgan’ın *Eski Toplum* eseri olmuştur. Kıvılcımlı tam buradan hareket ederek Antika tarih (M.Ö. 5 bin-M.S. 14. yüzyıllar arası) boyunca medeniyetlerin yıkılıp değişmesini sağlayan nedenleri araştırmıştır. Medeniyet-Barbarlık ilişkisini (diyalektiğini) ve dolayısıyla medeniyetlerin kuruluş ve yıkılış kanununu açıklamak için kullandığı önemli bir araç “üretici güçler”dir. Kıvılcımlı üretici güçleri dört başlık altında toplar: 1. Teknik üretici güçler, 2. Coğrafya üretici güçleri, 3. Tarih üretici gücü (gelenek-görenek) ve 4. İnsan üretici gücü (kolektif aksiyon)¹⁴

Sosyal devrimler-tarihsel devrimler ayrımı yaparak modern toplumlarda sosyal devrimler (burjuva- proletarya sınıfları), antika medeniyetlerde bu barbarın eski medeniyetleri yıkarak ya yeni bir medeniyetin kurulmasının ya da medeniyet açısından bir Rönesans’ın ortaya çıkmasının kanunlarını temellendirir. Sosyal devrimlerdeki insan ve tekniğin değiştirici gücüne, tarihsel devrimler de tarih (gelenek, görenek) ve coğrafya üretici gücü günümüzde “komün gücü” dinamikleri olarak “inançlar”, “ulusal sorun” olgularına; despotik devlet egemenliğine karşı demokratik devrim, demokratik cumhuriyet mücadelesine de ışık tutan önemli bir tarih bilincidir.

¹² Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, Ankara: Sol Yayınları, 2018.

¹³ Karl Marx, *Grundrisse*, Ankara: Sol Yayınları, 2018.

¹⁴ Hikmet Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, İstanbul: Derleniş Yayınları, 2006.

Toplumsal Varlığın Ontolojisi ve Emek

Felsefede ontoloji, varlık bilimi demektir. Başka deyişle varlığı konu edinen felsefe dalıdır. Latince “Ontos” (varlık, var olma) ve “logos” (bilgi, bilim) sözcüklerinden türemiştir. Ontoloji, varlığı varlık olarak inceleme bilimidir. Gerçekliği, şeyleri, “madde-bilinç”, “özne-nesne”, “öz-biçim” ilişkisi ve çelişkisi içinde inceler. Ontolojinin ikinci ve önemli anlamı da bütünsel bakıştır. 20. yüzyıl filozofları da ontolojiyi bu yönüyle ele alırlar. N. Hartman, J.P. Sartre, M. Heidegger, A. Gramsci, G. Lukacs, H. Holz bu temelde teorik çalışmalar yapmışlardır. Filozoflar, maddeci, varoluşçu, Marksist bakışla “bütünleştirici” bir toplumbilim teorisine ulaşmaya çalışmışlardır. Özellikle 20. yüzyılda bilimin, teknolojinin devasa gelişimini de kaynak alarak felsefeyi, ontolojiyi yok sayarak ya da düşünce tarihinde “madde-bilinç meselesi çözümlendi” diyerek ontolojik düşünme değersizleştirilmiştir. Önceleri “pozitivist ve pragmatist” felsefelerin çerçevesinde düşünülüyordu, şimdilerde post-modernist felsefelerin çerçevesinde düşünülmektedir. Bu anlamıyla pozitivist, dogmatik felsefelerle karşı özellikle N. Hartman, Gramsci, Lukacs, Holz’un çabaları önemlidir.

Bu bilgilerden sonra emek, kendi süreci, toplumsal varlık ve “doğa varlık” alanı içinde nasıl değerlendirilmelidir? Maddeci, Marksist tarih anlayışında emek en temel ontolojik bir kategoridir. Bu bakışla, birey olarak İnsanın, toplumun, doğanın birbiriyle ilişkisi emeğin “dolayımında” bir bütünsellik halini alır. Marksist ontolojide maddi emek aracılığıyla insanın özü nesnelleşir; tarihsel ve toplum izlek içinde oluşur. Emek, insanı hayvandan ayıran, özgül niteliği belirleyen gerçek bir “ontolojik sıçrama”yı oluşturur.

Lukacs ve Ontoloji

Lukacs, Marx, Engels ve Lenin’in felsefi bakışını yeni bir boyuta taşır. Özellikle *Toplumsal Varlığın Ontolojisi* kitabında¹⁵ emeği yeniden derinlikli olarak ele alır. Lukacs kitabında üç varlık alanı tarif eder. Bunlar, anorganik doğa, organik doğa ve toplumsal varlıktır. Bu üç alan arasında bir “tabiiyet” ilişkisi olmadığı gibi, bir mutlak kopukluktan da bahsedilemez. İnsanlar birbirinden ayrılamayacak şekilde biyolojik ve toplumsal varlıklardır. Lukacs bu perspektifle, insan faaliyetini doğa-insan ilişkiselliği üzerinden temellendirirken, faaliyetleri tek yanlı ekonomik ve/veya doğa faaliyeti indirgemeciliği olarak da görmez. Lukacs insanın varoluşsal konumunu ortaya koyarken ontolojik kategori olarak emek ve teleolojiyi (amaçsallık, tasarım, erekbilim) öne çıkarır. Emek yoluyla, yeni bir nesnelliğin doğuşu (toplumsal varlık) olarak, maddi bir varlıkta (doğada) “teleolojik bir koyutlama” gerçekleşir. Doğada, doğa varlık alanında “nedensellik” temelli ilişkisellik süreci varken; teleolojiye yer yoktur. Ancak genelde insanın toplumsal varlık alanında ve özelde emek sürecinde ereksellik vardır:

“Biz, emeği, salt insana özgü biçim içerisinde ele alıyoruz. Örumcek işini dokumacıya benzer şekilde gördüğü gibi, arı da peteğini yapmada pek çok mimarı utandırır. Ne var ki, en kötü mimarı en iyi arıdan ayıran şey, mimarın, yapısını gerçekte kurmadan önce, onu imgesinde kurabilmesidir. (Marx, 2000: 181)

Lukacs’a göre hayvanların bilişsel davranışları olsa da bunlar biyolojik-nedensel bir davranışın uzantısı olarak gerçekleşmektedir. İnsanlar ise hayvanlardan farklı tasarımla (telos) emek faaliyeti yürütür. İnsanlar doğayı ve ikinci doğası olan toplumu bu koyutlama (setzung) yani amaçlı tasarımlara uygun olarak dönüştürürler. Einstein’ın “Hayaller

¹⁵ Georg, Lukacs, *Toplumsal Varlığın Ontolojisi*, İstanbul: Nota Bene Yayınları, 2018.

gerçeklerden öncedir” dediği gibi insan; emeğiyle “hayal ettiği gerçeği” “nesnel gerçeğe” dönüştürür. O nesnel gerçeklik aynı zamanda kendi belirlenimini oluşturan bir diyalektik içindedir. “Emek tam da doğası gereği, insanla (toplum) doğa arasındaki ve dahası organik doğanın yanı sıra inorganik doğayla (alet, hammadde, emek nesnesi) da bir değiş tokuş ilişkisidir. (...) Emek veren insanın saf biyolojik varlıktan toplumsal varlığa geçişini karakterize eder” (Lukacs). Emeğin yaratıcı dönüştürücü gücü buradan gelir. Güneş ışığının mercekte yoğunlaşıp ateş olması misali “tasarı, akıl, amaç” emekte yoğunlaşır, her şeyi değiştiren güce dönüşür. Lukacs Ontoloji’inde emeği “teleolojik bir koyutlama” ekseninde temellendirdiği gibi, onu “toplumsal pratiğin modeli” olarak da ortaya koyar. Bunda kastettiği ise emeğin bir grup bilinci ve iş birliğiyle toplumsal pratiğe dönüşmesidir. Toplumsal pratik, sadece üretim (emek) süreciyle sınırlı kalmaz, bir düşünce, bir dünya görüşü (ideoloji) ve dünyayı değiştirme biçiminde seyrederek. Lukacs, “Kendi başına alınan emekte, teorisinin koşulsuz ölçütünü pratik sağlamaktadır” diyerek düşüncesini özetlemektedir.

Yabancılaşma

“Yabancılaşma”, insanların insan doğası özelliklerinden uzaklaşmasıdır. “Yabancılaşma”, ücretli emek- sermaye ilişkisinde içkin olarak vardır. Marx, yabancılaşmayı dört bakış açısından görmektedir. Yabancılaşma: 1. İnsanın kendi ürettiği ürünle olan ilişkisinde, 2. İnsanın kendi üretkenliğiyle olan ilişkisinde, 3. İnsanın kendi türsel varlığı ile olan ilişkisinde, 4. İnsanın diğer insanlarla olan ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Bincisinde, işçi ürettiği ürüne, ikincisinde kendi faaliyetine, emek sürecine yabancılaşmıştır. Üçüncü boyutu, insanın türsel-varlık olarak kendine, türünün özgüllüğü olan bilincine yabancılaşmasıdır. Dördüncüsü ise kendi türsel varlığına yabancılaşan insanın, buna bağlı olarak toplumsal ilişkilerine yabancılaşmasıdır. Kendi toplumsallığına yabancılaşmasıdır. Kapitalist toplumda işçinin ücretli emek süreci bu dört yabancılaşmayı yaşar.

Marx’a göre, insanın özünü belirleyen şey, onun aynı anda hem özgül olanın hem de genel olanın, ya da aynı anda hem birey hem de sosyal bir varlık olma özelliklerinin birliğidir. Marx’ın 1844 *Elyazmaları*’nda benimsediği terim kullanılırsa, insan, “kendisine var olan, yaşayan bir tür olarak baktığı için, kendisine evrensel ve bu yüzden de özgür bir varlık olarak baktığı için”, bir türsel varlıktır [species-being] (Marx). Buradan hareketle insanın türsel varlığının insanın bireysel varlığına araçsallaşması olarak da tanımlanabilir yabancılaşma. İnsan olmanın temel ontolojik belirlenimi üretim faaliyetidir; ancak kapitalist üretim koşulları, yabancılaşmış emek/özgür faaliyet karşılığını doğurmuştur. Marx’a göre insanın özgür faaliyeti, insanın türsel varlığını “özgürce gerçekleştirmesiyle” mümkün olacaktır.

Yabancılaşma farklı açılardan farklı düşünürlerce çözümlenmiştir. E. Bloch *Umut İlkesi* kitabında, yabancılaşmayı “Hayatta kalmak için hayatını tüketmek” olarak açıklar. Lukacs’a göre ise yabancılaşma, emeğin doğasında olan teleolojinin (amaç) kaybolmasıdır. Lukacs görüşünü Kant’ın organik doğa için söylediği “amaçsız amaçlılık” deyiminden yola çıkarak ifade eder, kapitalizmde insanın emek sürecinin “amaçsız amaçlılık” içinde seyrettiğini söyler. İbn-i Haldun da yabancılaşmayı “ibadetleşmiş emek” olarak açıklar.

Emek, Özgürlük ve Birey

Emek vererek üretilmiş nesne, insanın bireyselliğini dışa vurur, onun nesnel elle dokunulur uzantısıdır. Özünde emek, insanın özgül etkinliğidir; kişiliğinin belirtisi ve yaşamın zevkidir. Ücretli emek- sermaye ilişkisinin olmadığı bir dünyada mümkündür

böyle bir emek etkinliği. Bu etkinlik, yabancılaşmış emeğin özgür bireysel faaliyet haline dönüşmüş halidir. “Emek özgürlüğün ön koşuludur” der Karel Kosik¹⁶ ve ekler: Birey emekle kendini ve dünyayı yaratır. İnsan özü, tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Bu öz aslında toplumsal ilişkiler bütünüdür. Emek ancak insanın insanlaşması, gereksinim ve potansiyellerinin bir ifadesi olarak olduğu ölçüde kurtuluştur. Bireyin gerçek özgürleşmesi kendini gerçekleştirmesi; toplumsal varlık alanında nesnelleşmesi eylemidir emek.

Sonuç Yerine: Emeğin İdeolojisi

*Yedi kapılı Teb şehrini kuran kim?
Kitaplar yalnız kralların adını yazar.
Yoksa kayaları taşıyan krallar mı?¹⁷*

Neden “tarihi yapan emektir” deniyor da tarih, kralların, sultanların, beylerin adıyla çağrılıyor? Ve var olan her şeye etki edip onu dönüştüren çalışma ve emek ise, neden, çalışma ve emek harcayanlar (emekçiler) tüm insanlık tarihinde hak ettiği bir toplumsal öneme sahip değiller? Neden emek harcamak doğal ama emekçilik aşağılanan bir şey olur, neden emek en “yüce” değer ama emekçilik en görünmez kılınmak isteniyor?

İşte tam da burası! Marx’la, o çok sevip etkilendiğimiz Aristoteles’in, emeği bütün değerlerin kaynağı ve ölçüsü sayan Locke, Smith ve Ricardo’nun liberalizmlerinin, Hegel’in “emeğin tarihselliği”nin, Engels’in “tarihteki emeğin” rolünün buluşmasının bittiği nokta... İşte burada ideoloji devreye girer; yani sınıflar savaşı... Emeğin ideolojisi “yabancılaşmadan” özgür emeğin üretim sürecine hâkim olmasıdır. Kapitalizmde insanın “insanlık”ını bulma bularak özgürleşme mücadelesidir. Emeğin/emekçinin kurtuluşu yine “emeğin ontolojik gerçekliğini” pratikleşmekten geçmektedir. Lukacs’ın da söylediği gibi “Emek”te içkin olan toplumsal pratiğin/özgürlüğün ideolojik modeli saklıdır. Toplumsal kurtuluş ya da insanın özgürleşme süreci bir praksis ruhu gerektirir. Praksis insanın pratik eylemselliğidir. Ancak kapsamı geniş bir insan pratiğidir. Pratiğin insanlarla ilişki içinde, yaratıcı, amaçlı olarak gerçekleştirilmesidir. Praksis, gerçek ve derin anlamını “Şimdiye kadar bütün filozoflar dünyayı yorumlamakla kaldılar, asıl sorun onu değiştirmektir” tezinde bulmaktadır. E. Bloch, “Umut öğrenilir, öğretilir, umudun mayası ise özgür emektir” ve “Umut bilinci ancak, umut işçiliğiyle yaratılır” der. Aynısını özgürlük içinde söyleyebiliriz; özgürlük de ancak, özgürlük işçiliğiyle yaratılabilir.

Emek, emekçinin “doğanın insanlaşması” sürecinin özgürlük sıçramasıdır. Bundandır ki kendi felsefesini yine kendisi yapacak. Özgürlük ancak başkası için değil “kendisi için” var olan insanın özelliği olabilir. Eylemli insanın tarihsel etkinliği olarak emek proletaryanın düzeni değiştirme praksişidir. Felsefe ve proletarya bu etkinlik içinde Marx’ın dilinde şöyle buluşur: “Nasıl ki felsefe proletaryada maddeselliğini buluyorsa, proletarya da felsefede zihinsel silahlarını bulmaktadır.” İnsanı tarihin öznesi yapan emektir. Proletaryayı da yaşadığımız çağda “tarihsel özne” yapan kendi emektir. Gelişme ve hareket karşıtların mücadelesidir. Ve bütün mesele; kapitalist düzendeki emek sermaye çelişkisini görebilmekte... Emeğin felsefesini yapmak bu noktada başlayacaktır.

¹⁶ Karel Kosik, *Somutun Diyalektiği*, İstanbul: Yordam Yayıncılık, 2015.

¹⁷ Bertolt Brecht, *Bertolt Brecht Şiirleri*, İstanbul: Kırmızı Yayıncılık, 2009.

Etik kurul raporu: Bu çalışma için etik kurul raporu gerekliliği bulunmamaktadır.
Katkı oranı beyanı: %100
Çatışma beyanı: Makalede, herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Arslan, Arif. *Çalışma İdeolojisi*. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- Brecht, Bertolt. *Bertolt Brecht Şiirleri*. İstanbul: Kırmızı Yayıncılık, 2009.
- Buran, Ahmet. *Nimri Dede Hayatı ve Şiirleri*. Elazığ: Manas yayıncılık, 2006.
- Can, Şefik. *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.
- Engels, Friedrich. *Doğanın Diyalektiği*. Ankara: Sol Yayınları, 2018.
- Immanuel Kant. *Pratik Aklın Eleştirisi*. Çev., İ. Kuçuradi, Ü. Gökberk, F. Akatlı. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1980.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2020.
- Kıvılcımlı, Hikmet. *Tarih Devrim Sosyalizm*. İstanbul: Derleniş Yayınları, 2006.
- Kosik, Karel. *Somutun Diyalektiği*. İstanbul: Yordam Yayıncılık, 2015.
- Locke, John. *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*. İstanbul: Ebabil Yayıncılık, 2012.
- Lukacs, Georg. *Toplumsal Varlığın Ontolojisi*. İstanbul: Nota Bene Yayınları, 2018.
- Marx, Karl. *Grundrisse*. Ankara: Sol Yayınları, 2018.
- Nişanyan, Sevan. *Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. İstanbul: Liberus Yayıncılık, 2021.
- Ricardo, David. *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008.
- Smith, Adam. *Ulusların Zenginliği*. İstanbul: Yeni Alan Yayıncılık, 1997.
- Uygur, Nermi. *Felsefenin Çağrısı*. İstanbul: YKY Yayınları, 2019.